

5205

ISSN 0027-8084
UDK 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

Наш језик

НАШ ЈЕЗИК

XXXVI/1-4

**БЕОГРАД
2005**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXVI

Св. 1–4 (2005)

САДРЖАЈ

Ч л а н ц и

О тзв. „транзитивним именицама“ које означавају људска бића (МИЛКА ИВИЋ)	1
Грамматичке особине дискурса електронских ћаскаоница (БИЉАНА РАДИЋ-БОЈАНИЋ)	6
Деклитизација везника — неки теоријски и практични проблеми (теоријско-терминолошки приступ) (ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ)	16
О везном вокалу и везном морфему у неким основним типовима сложеница у српском језику (СТАНИМИР РАКИЋ)	35
Префиксална творба речи — деривација или композиција (наставни и ваннаставни аспект) (ЈОВАНКА РАДИЋ)	54
Метафорични појам 'лица' у контексту теорије о учтивости (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	68
О једном типу морфосинтаксичког речника (ГОРДАНА ШТРБАЦ)	76
Значења изведених апстрактних именица у српском језику (на материјалу из Речника САНУ и Речника МС) (НЕНАД ИВАНОВИЋ)	86
Неки аспекти прагматичке употребе деминутивних именица (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ)	100
Семантичко-деривационо гнездо лексеме <i>радићи</i> (МИРЈАНА ГОЧАНИН)	104

П р и к а з и

Милка Ивић, О речима. Когнитивни, граматички и културолошки аспекти српске лексике. Лингвистички огледи, пет, Библиотека XX век 151, Београд, 2005, 139 стр. (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ)	127
Срето Танасић, Синтаксичке теме (ИВАНА КОЊИК)	134
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика, Део I, од стимулуса ка реакцији, Београд, 2005, 525 стр. (ДРАГАНА РАДОВАНОВИЋ)	139
Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српскога језика (I део; од стимулуса ка реакцији), Београд, 2005, 5–525, изд. Београдска књига, Филолошки факултет Универзитета у Београду, Службени лист (ДАРИНКА ГОРТАН-ПРЕМК)	143
Милорад Радовановић, Планирање језика и други списи (СРЕТО ТАНАСИЋ)	146
Српски језички саветник (НАТАША ВУЛОВИЋ)	150

СТАНИМИР РАКИЋ
(Источно Сарајево)

О ВЕЗНОМ ВОКАЛУ И ВЕЗНОМ МОРФЕМУ У НЕКИМ ОСНОВНИМ ТИПОВИМА СЛОЖЕНИЦА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У овом прилогу аутор анализира улогу везног морфема у сложеницама у српском језику и показује да ту функцију најчешће врши вокал *o* и нулти везник *∅* јер се у најмањем броју случајева могу схватити као флективни наставци прве компоненте. Али ни ти сегменти не могу увек да врше везивну функцију, већ само ако су испуњени одређени структурни и семантички услови. Вокали *u*, *e* и *y* се много чешће јављају као наставци не само у деклинацији именица и придева већ и у конјугацији глагола, па стога ретко могу да врше исту функцију. Вокал *a* може да врши ту функцију само у неколико сложеница чија је прва компонента именица ж. рода. Појам везног морфема је значајан јер омогућава разликовање сложеница и сраслица у српском језику. Појединости у расподели везних елемената у српском језику постају јасније захваљујући појму везног морфема.

Кључне речи: сложенице, везни елементи, нулти везник, везни морфем, структура сложеница, типови сложеница.

0. Посебан проблем у анализи сложеница представља питање везног вокала — да ли је то посебан морфем или не? У руској лингвистици о том проблему имају супротна мишљења Земская (1973) и Шанский и Тихонов (1987). Земская сматра да везни вокал само врши функцију спајања, а да нема никакво значење. Насупрот томе Шанский и Тихонов држе да је везни вокал морфем који има творбено значење изражено једноставном идејом спајања, а сличан став имају и пољски граматичари који везни морфем називају интерфиксом (в. Grzegorzcykowa et al. 1984: 311). Киршова (1993) дели исто мишљење, али се ипак одлучује за термин „спојни вокал“, пошто се тај термин „традиционално користи у српскохрватским радовима из творбе речи“. Barić et al. (1997: 291) такође сматрају да је спојник „творbeno sredstvo, samo način na koji sudjeluje u tvorbi ne daje mu tvorbeno nego gramatički sadržaj. On stoji na mestu gramatičkog morfema, pa je njegov sadržaj gramatički“. Овом формулацијом аутори су на уму имали грама-

* Извод из рецензије проф. др М. Николића: „Остављајући по страни терминолошка питања (‘везни морфем’, ‘везник’, ‘нулти везник’), указујемо на чињеницу да се у дериватологији не оперише појмом *вокал* (јер то спада у фонетику и фонологију), као и на могућност друкчије и уверљивије интерпретације придева типа *бјелогрли*, тј. као ‘бијел-ог(а) грла’ (а не само на ‘који има бијело грло’)“.

тичке морфеме који одређују граматичке категорије као што су број, род, лице, време или падеж. Вукићевић (1995) исто сматра да је спојник „једно од творбених средстава“ и да спада у ред „граматичких морфема“, али компромисно задржава термин „везивни вокал“. Szymańek (1989: 15) сврстава везне вокале који се јављају у пољским речима типа *parowóz* 'парна машина' и *dwupietrowy* 'двоспратни' у 'празне' морфеме — обличке јединице које немају посебно значење. Разматрајући различите ставове о том питању, Клајн (2002) закључује да је тешко определити се за неко од ових супротстављених гледишта и ограничава своје разматрање на утврђивање броја везних вокала у српском језику. Ни у англосаксонској литератури о томе не постоје јасно искристалисани ставови, тако да чак ни најновија двотомна морфолошка енциклопедија Booij et al. (2000) нема чланак посвећен том питању. Проблем везних елемената компликује и чињеница што се под тим термином у различитим језицима могу разумети различите ствари. Тако фонема /s/ у немачком језику може у неким сложеницама да врши функцију раздвајања (нпр. у *Geburt-s-tag* 'рођеидан'),¹ а у другима функцију спајања.² У овом прилогу желимо показати да у српском језику вокал /o/ има у највећем броју случајева улогу везног морфема, а да такву функцију може вршити у неким околностима и нулти везник *ø*. Вокали /e/, /u/ и /y/ могу преузети улогу везног морфема само у лексички одређеним примерима речи.

Ми настојимо утврдити како је могуће разлучити појмове везног вокала и везног морфема, а истовремено тачније одредити како се може разумети улога везног морфема. Наш општи став је да везни вокал просто физички повезује компоненте сложенице, док везни морфем има и специјалну функцију јер компоненте повезује на посебан начин карактеристичан за сложенице. У нашој анализи показујемо да се у српском језику везивна улога сегмената *o* и *ø* у именичким и придевским сложеницама заснива на чињеници да ти сегменти играју врло ограничену улогу у систему именичке и придевске деклинације. Појам везног морфема омогућава разликовање сложеница и сраслица јер се у сложенице убрајају само везе оних речи за које се може претпоставити продуктивна кореспонденција форме и значења, а у сраслица таква веза обично не постоји (в. Booij 2002: 15). У нашој литератури први је Клајн (2002) недавно дао одговарајућу дефиницију сраслица, коју примењујемо у нашој анализи.³ Материјал за анализу црпемо из радова

¹ Уметнуто *s* спречава сливање компоненти у једну реч у којој се компоненте више не распознају као што је то, нпр. случај у *Dritt+teil > Drittel* 'трећина'. Węgeńer (2003) примећује да би у овом случају адекватнији назив био раздвојни елемент (*Trennelement*).

² Aronoff & Fuhrhop (2002) су запазили интересантну чињеницу да после терминалних суфикса *-heit / -keit, -ung, -ling, -schaft* уметак *-s-* отвара реч за даље извођење. Krott et al. (2002) су утврдили сличну функцију везивних елемената *-s-* и *-en-* у холандском језику.

³ Клајн (2002) је дефинисао сраслице као сложенице које се састоје „од истих саставних делова, у истом облику и истом поретку ... као и синтагме“. Клајн додаје да се сложенице разликују од синтагми променом значења, а изгледа претпоставља да се

Стевановића (1981), Вабића (1986), Киршове (1993), Вукићевићеве (1995), а нарочито из монографије Клајна (2002), која садржи и збирку полусложеница. Готово све сложенице и компоненте смо проверавали у *Речнику српскохрватског књижевног језика* (даље РСМ). У обзир смо узимали само сложенице чије су компоненте домаћег порекла или су бар у великој мери одомаћене и раширене у свакодневном језику.⁴ Сложенице бележимо у ијекавском облику јер се тај облик најчешће врло једноставно своди на екавски.

Структура овога прилога је следећа. У 1. одељку детаљније образлажемо циљ рада и нашу основну тезу, у 2. и 3. одељку анализирамо улогу везног вокала *о* у именичким сложеницама типа именица + именица, у 4. одељку улогу тог вокала у сложеницама придев + именица и број + именица, у 5. одељку улогу нултог везника, а у 6. одељку улогу везног вокала *а*. Завршни, 7. одељак је посвећен закључку.

1. Није ли дилема везни вокал или везни морфем само ствар терминологије, употребе једног термина уместо другог? У овом прилогу показујемо да то није тако. Да ли један вокал игра улогу везног морфема зависи од облика и значења других морфема, тј. граматички морфем може да врши своју разликовну функцију једино у одређеној граматичкој структури, коју остварује заједно са другим морфемима. Зато није у праву Клајн (2002: 24) када тврди да је „најбитније одредити број спојних вокала у српском“ и да статус вокала *о* и *е* „као спојних вокала није споран“. Клајн, додуше, узима у обзир и граматичке односе, па најчешће искључује вокале који су именички, придевски и глаголски наставци. Клајн се тога принципа не држи доследно већ допушта у појединим случајевима да ту „улогу може преузети и флексионички наставак (као у *чуд-о-шворац*, *шрећ-е-разредни*)“ (27). Очигледно је да се мора одредити да ли флективни наставак може преузети везивну улогу и на који начин се та улога може остварити. Наш одговор на то питање је да флективни наставци генерално немају функцију везног морфема јер у некој варијанти може доћи до сегментног поклапања сложенице и фразе. Тако нпр. у *дрворед -о-* има ве-

сраслице не разликују на исти начин од синтагми. Примери *благодан*, *бабадјевојка*, *даниноћ*, *злурад*, *дангубићи*, које Клајн наводи за сраслице, не одговарају у потпуности постављеној дефиницији јер је нпр. у речима *благодан*, *даниноћ*, *бабадјевојка* измењено значење речи. Ми прихватамо дефиницију сраслица коју је предложио Клајн укључујући и додатак о значењу, али не и став да сраслице, све без разлике, спадају у класу сложеница. У савременој лингвистици о томе постоје различита мишљења. Тако нпр. Воој (2002) сматра да сраслице уопште не спадају у творбу речи јер се не могу творити по неком продуктивном обрасцу. С друге стране, могуће је уочити да неки типови сраслица непрестано произилазе из синтаксичких структура, које тако постају сталан извор нових речи. С обзиром на ту чињеницу не изгледа могуће одстранити а ригористички сраслице као предмет изучавања у творби речи.

⁴ Предмет нашег интересовања нису биле ни сложенице творене префиксоидима домаћег порекла на које је указао Николић М. (1995–96а). Те сложенице су резултат укрштања неколико географски или струковно истакнутих сложеница и других именичких основа (нпр. *Беобанка*, *ћоломеханизација*). Претпоставља се, дакле, да су прве компоненте тих сложеница географске или струковне одредбе.

зивну функцију јер одговарајућа фраза гласи *ред дрвећа*, тј. нема поклапања одговарајуће фразе и сложенице јер се у фрази појављује облик *дрвећа*. Иако је облик *дрво* ном. једн., поклапање сложенице и фразе није могуће због значења и других посебних својстава укључених именица. Можемо просто изразити ту чињеницу тврђом да је у датој сложеници вокал *о* везни морфем. Други чиниоци који доприносе да се одређени спој речи схвати као сложеница јесу ред речи и јединствен акценат. Сви ти услови не морају једновремено да буду испуњени, често је довољно да су неки од њих испуњени да би дата комбинација речи била једна целина — сложеница. То не мора, међутим, да буде увек случај. Размотримо примере следећих придева:

(1) бјелòгрли (голуб), бјелòгрла (девојка), бјелòгрло (птиче)

Можемо тврдити да *-о-* у (1) није везни морфем у придеву *бјелòгрло* јер постоји слагање придева са именицом *грло*, које постаје очито у *бјелогрло* (*ййиче*). Придеви *бјелòгрли*, *бјелòгрла* у (1) се схватају као сложенице захваљујући јединственом акценту и конверзији именичке парадигме у придевску. Вокал *о* у (1) није везни морфем, али се може у физичком смислу схватити као везни вокал јер спречава стварање сугласничких група које се теже изговарају. Очито је, дакле, да не постоје вокали који су по својој природи предодређени да буду везни морфеми у сваком контексту. У овом прилогу настојимо показати у којим условима се везни вокал може схватити као везни морфем и зашто ту функцију у сложеницама српског језика врло често преузима вокал *о*. Такође утврђујемо који други вокали и у којим условима могу преузети улогу везног морфема. Из примера (1) је очито да вокал *о* није нужно везни морфем у свим сложеницама у којима се јавља као везни вокал.

2. У српском језику везни вокал *о* се јавља у бројним именичким сложеницама:

(2а) бродоградња, каменòлом, миротвóрац, пушкомитра̀лѝз, страхо̀влада, хòровођа;

(б) хв̀лоспјев, ч̀товођа, вјерона̀ука, в̀допад, г̀роцвијет, п̀робрòд, лй̀полй̀ст

(в) в̀ноград, д̀ворèд, дј̀локр̀г, зл̀товèз, к̀ловођа, чудотвóрац, житòрод.

У (2а) прва компонента је именица м. рода, у (б) ж. рода, а везни вокал *о* повезује у тим примерима прву компоненту са другом компонентом — главом сложенице. Како су прве компоненте именице м. и ж. рода, облици на *-о* не представљају могуће деклинационе облике, а то значи да не постоје ни конкурентне фразе са тим облицима. Вокал *о* је у тим облицима везни морфем јер онемогућава поклапање са одговарајућим фразама. У примерима (в), прве компоненте су именице ср. рода, а облици *вино*, *дрво*, *дјело*, итд. су ном. једн. или акуз., а поклапање са фразним комбинацијама није потпуно искључено. Ве-

зни вокал у тим сложеницама може у одређеним условима — о којима ће касније бити речи, ипак да буде везни морфем.

У овом прилогу ми желимо да покажемо да је у примерима (2а, б) *о* не само везни вокал него и везни морфем, који наведене комбинације одређује као сложенице јер не имплицира никакав рекцијски однос карактеристичан за именичке фразе, а у (в) ту улогу може преузети само у неким случајевима. Исту улогу везни морфем има и у неким именичким сложеницама у којима је прва компонента придев, а именица м. или ж. рода као у (3а, б):

(3а) дйвокоза, дубодолина, равнотежа, злосрећа, новоградња;

(б) жутокљунац, сyвозјид, црнбор, бјелограб, пустосват.

(в) смрдљље, рyдогљре, мртвопyвало, злљдјело, мртвоскврђење.

У (в) је друга компонента именица ср. рода, а услед слагања вокал *о* није везни морфем у тим сложеницама. У придевским сложеницама типа придев + именица вокал *о* је везни морфем уколико су именице м. или ж. рода (нпр. *бјелодан*, *црнокос*, *дугокљун*, *дугљглав*, *скуyдицјен*), али је само везни вокал уколико је именица ср. рода (нпр. *ошyрљок*, *дугљух*, *лакљкрил*). То, наравно, не значи да примери (в) нису сложенице јер се од одговарајућих фраза могу разликовати неким другим својствима, нпр. јединственим акцентом.

Зашто вокал *о* чешће од других сегмената преузима улогу везног морфема? Размотримо падежне наставке именица по главним именичким парадигмама у српском језику:

(4)	м. род		ж. род на -а		ср. род	
	једн.	множ.	једн.	множ.	једн.	множ.
ном.	-∅	-и	-а	-е	-о/-е	-а
ген.	-а	-а̄	-ѐ	-а̄	-а	-а̄
дат.	-у	-има	-и	-ама	-у	-има
акуз.	-а/-∅	-е	-у	-е	-о/-е	-а
вок.	-е	-и	-о	-е	-о/-е	-а
инстр.	-ом	-има	-љм	-ама	-ом	-има
лок.	-у	-има	-и	-ама	-у	-има

Видимо да се у промени именица ж. рода на *-а* наставак *-о* јавља само у вок. једн., а у именица ср. рода у ном. једн., акуз. једн. и вок. једн. Ако искључимо вок., који у синтакси фраза не игра никакву улогу, видимо да се вокал *о* јавља као наставак само у именица ср. рода у ном. и акуз. једн.⁵ Како су ном. и акуз. једн. именица ср. рода не-

⁵ Именице ж. рода на *-∅* нисмо наводили у табели (1) јер се вокал *о* никако не јавља као наставак у промени тих именица.

утрални падежи јер дају облик речи који се наводи и у речницима, јасно је да вокал *о* у најмањој могућој мери преноси неко падешко значење. Исти односи важе и за промену придева одређенога и неодређеног вида. Проста провера у ма којој граматици српскога језика показује да се вокал *о* јавља само у ном. и акуз. једн. придева ср. рода (в. Стевановић 1981). Закључак је одавде очигледан:

- (5) Вокал *о* је у највећој мери неутралан у односу на различита падешка значења.

3. Вокали који се јављају као наставци у косим падежима нису неутрални, већ имплицирају одређен рекцијски однос између компонента. Тако се везни вокали у *кућевласник*, *кућедомаћин*, *кућегазда*, *душегуйка*, *домазет*, *душебрижник* могу схватити као наставци ген.,⁶ а у *брајучед*, *богумил* као наставци дат., док у *хиљадугодишњи* везни вокал је наставак акуз. Може се приметити да су у наведеним примерима друге компоненте релационе именице *власник*, *газда*, *зет*, *домаћин*, *брај*, *гуйка*, које као главе сложеница нису просто модификоване првом компонентом. Рекцијски однос ових сложеница наизглед упућује на њихово фразно (синтаксичко) порекло, али је могуће да је *е* настало и фонетским путем.⁷ И за придев *мио*, *-ла*, који се јавља у *богумил*, може се претпоставити одређени рекцијски однос јер се може поставити питање *Коме мио/мила?*⁸ Слично томе, у придевским сложеницама *сврџисходан*, *злурад* јављају се редом као везни вокали *и* и *у*, који су истовремено наставци дат. Насупрот томе, везник *о* је неутралан јер не успоставља никакав рекцијски однос, мада он може бити садржан у значењу компонента. И заиста компоненте могу садржајно указивати на рекцијски однос, а да везни морфем истовремено утврђује сложеничку структуру. То својство везног морфема *о* илуструју примери (6):

- (6) братоубица, бродоградња, вџдопад, дрворџд, жаболовац, звјерџкрађа, крвопролиђе, паровџд, стихотвџрац, свилџпређа, главџобџа, рукџдјело.

У (6) значење именица имплицира постојање рекцијског односа, али употреба везног вокала *о* јасно показује да се у (6) ради о сложеницама.⁹ Употреба других вокала уместо вокала *о* би могла довести до забуне да ли је у питању фраза или сложеница. Тако би се комбинације **брајтаубица* и **брајтаубица* можда схватиле као фразе, али би још

⁶ Ту спада и полусложеница *кафџ-куварица*, где је прва компонента употребљена у ген.

⁷ Клајн (2002) напомиње да се ове сложенице могу сматрати и сраслицама одговарајућих фраза (42), мада оне у потпуности не одговарају услову који је сам Клајн поставио да сраслице, између осталог, имају исти поредак елемената као и одговарајуће фразе (28). На основу поретка елемената и акцената, речи типа *кућевласник* се ипак могу сматрати сложеницама јер је нормални фразни поредак *власник куће*.

⁸ Именица *богумил* је вероватно конверзија придева *богумил*, што објашњава чињеницу да друга компонента није глава сложенице.

⁹ Вавић (1986) констатује да именичке сложенице са везним вокалом према односу компонента могу бити генитивне, дативне или копулативне, а слично утврђује и Клајн (2002), разликујући субординативне и координативне сложенице тога типа.

вероватније биле одбачене због чудног поретка елемената. Не долази у обзир ни вокал *и* јер би у **брайиубица* реч *брайи* вероватно била схваћена као глагол,¹⁰ а не може ни **брайеубица* јер прва компонента добија облик вок., што нема никаквог смисла.

Како уочавају Клајн (2002) и Вавић (1986), сложенице са *о* могу нормално изражавати и координативни однос компонената (нпр. *Богочовек, куйојрџаја, йримојрџаја, југојсџок, сјеверојсџок, грамојојачало, сџрахојошџовање*). Као и рекцијски односи, и координативни односи се у сложеницама са везним *о* изражавају самим значењем компонената. У ових сложеница је уочљива тенденција да краћа компонента буде на првом месту, а дужа на другом. Краћи облик прве компоненте се јавља и у неким одредбеним сложеницама, и то већином одсецањем претпостављеног суфикса (нпр. *куйојрџаја, йримојрџаја, вџсорџван, дубџдолина, крајџдџија*).¹¹

Иза палаталних сугласника се уместо *о* у неким речима јавља *е* (нпр. *морейџовац, вишешџолац, оџеубиџа, очџевидан, џрећейџозивац, краљеубиџа, цареубиџа*, в. Клајн 2002: 24). У наведеним примерима *е* се може такође сматрати везним морфемом. Тако облици **оџе*, **оче* и **краље* не могу постојати независно као облици речи *оџац*, *око* и *краљ*, а то значи да је *е* са тим основама везни морфем. Облик *царе* је могућ само у вок. једн., али вок. не учествује у синтакси фрази, па се и то *е* може схватити као везни морфем. Атрибути *више* и *џреће* се слажу само са именицама ср. рода, па ти облици не могу градити фразе са именицама м. рода — а то значи да је према нашој дефиницији *е* у *вишешџолац* и *џрећейџозивац* везни морфем. Именица *морейџовац* је пак изведена суфиксом *-(а)џ* — она не спада у сложенице, а то значи да ни вокал *е* у тој речи није везни морфем у смислу наше дефиниције јер не постоји конкурентна фраза са **йловац*. У придевима *свџмоћан* и *ојшџейџднџи* вокал *е* није везни морфем јер су прилози *све* и *ојшџе* непроменљиве речи. Очита је, међутим, тенденција да се *о* као везни вокал употреби и иза палаталних сугласника. Тако се користи само *йџојојрџвџеда, риџџбџрад* и *биџџџед*, а уместо *краљеубиџа* у *Правойџису* се наводи само *краљеубиџа*, а сличне замене са *о* се примењују и у другим приликама (в. Клајн 2002: 24).¹²

¹⁰ Занимљиво је да вокал *и* у знатном броју примера намеће глаголско тумачење прве компоненте. Тако би од горњих примера прве компоненте гласиле *броди, води, дрви, крви, йари, глави*, што свакако изазива недоумицу да ли су у питању именички или глаголски облици. Облици **свилийреља*, **рукидјело*, **сџихџивџорац* се никако не би могли разумети. Нулти вокал би дао сложеницу *брайџубиџа*, која би се можда могла протумачити као координативна сложеница. Ова могућност не представља никакво изненађење јер је нулти наставак такође неутралан у односу на падежне наставке.

¹¹ Вавић (1986: 321, 324) у овим приликама обично погрешно говори о скраћеним основама.

¹² Уместо *цареубиџа*, могуће је, мада ређе, и *царџубиџа*, в. РМС.

4. Везни вокал *o* је посебно раширен у именичких сложеница у којима је прва компонента придев. Тако Вукићевић (1995: 151) примећује да везни вокал није обавезан творбени елеменат ових сложеница, али да је то обавезно вокал *o* када сложеница садржи везни вокал. Вокал *o* „нема никаквих алтернација чак ни код палаталних основа, што значи да се осим њега други вокали у овом творбеном типу не јављају као везни вокали“. Ово уопштавање се једноставно објашњава чињеницом да вокал *o* отклања фразно тумачење комбинација придев + именица. Тако би *сидногорица* са *a* имала облик фразе *сиднагорица*, а ма који други везни вокал би значио грешку у слагању. Посебну улогу вокала *o* уочава и Клајн примећујући да је у сложеници *пољопривреда o* додато на основу уз коју се никада не јавља као наставак, *o* ту служи искључиво повезивању прве и друге основе. Раширеност везног вокала *o* Клајн тражи у потпуно погрешном правцу када је повезује са присутношћу флексионог *o* у ср. роду именица, придева, заменица или падежних наставака *-om*, *-oj*, *-ови*. Ово је могуће једино ако апстрахујемо сегменте *m*, *j* и *ви*. Како то, наравно, није могуће, тачно је управо супротно: *o* је могло да преузме улогу везног морфема управо зато што је одсутно као наставак именица *m*. и *ж.* рода, а не јавља се као наставак ни у косим падежима именица ср. рода.¹³

Овај ефекат, наравно, изостаје ако је у сложеницама овога типа друга именица ср. рода. Важно је приметити да таквих примера има најмање. У РСМ Вукићевић (1995) је забележила само шест сложеница чије су друге компоненте именице ср. рода: *благосићање*, *мртвојувало*, *мртвоскврњење*, *рудогорје*, *свишћенодејство*, *злодјело*. Именице *мртвоскврњење*, *рудогорје*, *свишћенодејство* су махом застареле и ретке речи.

Именица *благосићање* је, напротив, доста фреквентна реч у савременом говору, али се придев *благ* у савременом језику више не користи у истом смислу. Именица *благосићање* се у савременом говору никако неће схватити као фраза **благо сићање* јер таква комбинација није могућа према савременом језичком осећају. Именица *злодјело* се акценатски разликује од фразе *злѡ дјело*, али би се сложеница *мртвојувало* релативно лако могла схватити и као фраза. У случају када је друга компонента именица ср. рода, а прва компонента придев, вокал *o* губи моћ спајања, али су такви случајеви доста ретки управо због малобројности именица ср. рода. Неке сложенице и тада опстају као посебне лексичке јединице захваљујући јединственом акценту (пример *злодјело*) или семантичкој специјализацији (пример *благосићање*). Везни вокал *o* није дакле увек и везни морфем, али је то ипак у највећем броју случајева због малобројности именица ср. рода у савременом српском јези-

¹³ Летимичан поглед у било коју граматичку старогрчког језика показује да *o* ни у старогрчком језику, одакле потиче као везни елеменат, само није било наставак у промени ни именица ни придева (в. нпр. Dukat 1983). Новија истраживања (нпр. Agopoff & Fuhrhop 2001, Hayes et al. 2002) упућују на то да се као везни елементи најчешће користе сегменти који нису истовремено завршци прве компоненте јер завршци прве компоненте не наговештавају продужетак речи, већ њен крај — околност која је посебно значајна за усмену комуникацију.

ку.¹⁴ Слична неутрализација се може јавити и у случају придевских сложеница уколико је друга компонента ср. рода, нпр. у придевским сложеницама *бјелогрло* (*дјевојче*) или *златоокрило* (*йишиче*), мада нормално јединствен акценат на везнику осигурава да се комбинације *бјелогрло* и *златоокрило* схвате као једна реч.

Размотримо и именичке сложенице у којима је прва компонента број. У именичким сложеницама тога типа прва компонента је редни број или збирни број. Редни бројеви у именичким сложеницама имају наставак *о* — облик ср. рода (нпр. *йрвосвешћенйнк*, *другобрђйучед*, *йшећебрђйучед*,¹⁵ *йейдугао*, *сјдмокуй*, *осмдгласник*, итд.), а збирни бројеви *двоје*, *чећиворо*, *йшесторо*, *сјдморо*, *дсморо*, *десеторо* наставке *-је* или *-оро/-еро*¹⁶ (нпр. *двојеноге*, *чећиворобј*, *чећивордјев*, *шестордлошњак*, *сјдморокуй*, *дсморойловке*, *осмерднोजица*, *десетерокуй*, *десетердугао*). Док су у старијој граматички М. Стевановића збирни бројеви означени као ср. род, у новијој граматички Станојчића и Поповића (2000: 103) стоји тачнија оцена да они означавају „тачан број бића различитог рода“. У случају редних бројева јасно је да је вокал *о* везни морфем кад стоји уз именице м. и ж. рода, а то је готово увек случај због поменуте малобројности именица ср. рода. Код збирних бројева се вокал *о* може схватити као везни морфем јер су према граматикама могући и множински облици збирних бројева са наставцима *-и*, *-е*, *-а* (в. Стевановић 1981: 315).¹⁷ У именичким сложеницама се још јављају и бројни облици *једно* (*једндимењак*), *дво-* (*двобој*) и *йтро-* (*йтрдмења*), где су облици *дво-* и *йтро-* везни морфеме. У овим облицима вокал *о* је везни морфем јер су могући и облици *један*, *-а*, *-и*, *-е*, *два*, *двје* (*двйје*), *йтри*, а могући су и падежни облици у којима се вокал *о* никако не појављује (в. Станојчић и Поповић 2000: 102). Поново се показује да вокал *о* у најмањој мери преноси падешка значења, па га, у случају када прве компоненте сложеница имају бројне облике, можемо сматрати везним морфемом. Посебно у примерима *сјддкућа*, *сјддклас*, *сјддддишњица*, облик *сјдд* је непроменљив, а то значи да је вокал *о* у тим сложеницама само везни вокал.

Вокал *о* је, дакле, у највећем броју случајева везни морфем који спаја елементе сложенице у јединствену реч, а други чиниоци који доприносе истом циљу су јединствен акценат, специјализација значења и измењен поредак речи. Тако су *бјелогрло* и *златоокрило* јединствене речи захваљујући јединственом акценту, а то важи и за именице *кућевласник*, *кућегазда* или придеве *хвалевриједан*, *сврсисходан*, *злурад*, у којима и промена поретка речи доприноси истом циљу. Важно је, ме-

¹⁴ Видети више о томе у Ивић 1960.

¹⁵ Вокал *е* је овде очито фонетски изнуђена алтернација.

¹⁶ Наставак *-еро* обичнији је у хрватској варијанти.

¹⁷ Уколико се пак усвоји гледиште да се у савременом језику збирни бројеви употребљавају већином у непромењеном облику (в. Станојчић и Поповић 2000: 103), везни елемент који физички спаја компоненте сложеница је вокал *о*. Уколико се под везним елементом подразумева морфолошка јединица, као везни елементи би се морали означити наставци *-је* и *-оро/-еро* јер су једино то морфолошке јединице. У радовима Бабића (1986), Клајна (2002) и Вукићевићеве (1995) та могућност се никако не помиње.

ђутим, нагласити да управо присуство везног морфема показује да се у конкретном случају ради о сложеници, јер и сраслице могу имати јединствен акценат.¹⁸ Сам критериј јединственог акцента не може да разликује сложенице од сраслица.¹⁹

5. Именичке сложенице са нултим вокалом/везником²⁰ се обично везују за страни утицај (в. Вукићевић 1995: 132, Клајн 2002: 45), али је прилив сложеница тога типа толики да се поставља питање није ли такав начин творбе ипак у складу са системом граматичких односа у српском језику. Одговор на ово питање би могао да буде потврдан јер нулти везник такође отклања могућност рекцијских односа карактеристичних за синтаксу фразе. У књигама се обично наводе следеће именичке сложенице тога типа:

(7а) вѣшкѡрпа, визиткѡрта, дувѡнкеса, голрѡзлика, лубѣндиња, наѡагбаба, пакпапѡр, пелѣнгаѣе, споменѡан, трнѡба, ѡѣхмајстор, чуваркуѣа, Ивангрѡд, Вирпазѡр, итд.

(б) блѡгѡдѡн, вѡденпаѡк, вѡденкоњ, вѡдѣнбуха, воденпѣрце, вѡденцивет, врапсѣеме, гвоздѣнзуба, зеленкаѡда, зеленгаѣа, зеленгора, рѡђенѡан, црвѣнкапа, црвѣнкапица, црвѣнпѣрка, црвѣнрепка, свиленгаѣа, шарѣнгаѣа, шаренлаѡа, шарѣнпѣрка, шарѣнтрѡба, Вѡдовѡан, Дѡниловгрѡд, Ђурђевѡан, Кнѣшпоље, Лѡчинѡан, Пѣтровѡан, Сѡвинѡан, Слѡнкамѣн, Шѡренгрѡд²¹

(в. Клајн 2002, Вукићевић 1995).

У (7а) смо приказали сложенице типа именица + именица, а у (б) сложенице типа придев + именица. Очигледно је да нулти везник није плодан у творби сложеница типа именица + именица. Те сложенице имају махом значење предлошких сложеница (*дуванкеса*, *гасмаска*, *вешкорѣа*, *голразлика*, *визийкарѣа*, *ѡехмајстор*, *ѣрнѡба*, *сѡмендан*), а знатно ређе могу бити одредбене (*чуваркуѣа*, *Иванград*) или координативне (*лубендиња*, *ѣленгаѣе*, *Вирѣазар*).²²

¹⁸ Стевановић (1981) је истакао јединствен акценат као главни критериј који разликује сложенице од фразе. Тако је *акобѡгѡдѡ* сложеница јер има јединствен акценат. Тај израз се пак може изговорити и *ако бѡг ѡдѡ*, па произилази да није сложеница. Matetić (1963: 387) је изразио сумњу да јединствен акценат може бити довољан услов јер би тада и *добро јуѣро* било сложеница, а не сраслица. Sprenger (2003) је недавно указао на несигурност акцента као критерија сложености. У енглеском језику, нпр. *toy factory* са сложеничким акцентом значи 'фабрика играчака', а *toy factory* са фразним акцентом 'фабрика — играчка'. Акценат израза је више повезан са „начином лексикализације“ него са „структурним разликама“. Sprenger наводи дужи списак сложеница које имају фразни акценат, тј. акценат на другој компоненти, а то значи да јединствен акценат није у енглеском језику нужан услов (в. такође Bauer 2004).

¹⁹ Тако нпр. и сраслица *ѡанинѡѣ* има јединствен акценат.

²⁰ Нулти наставак је вероватно бољи термин.

²¹ Стевановић (1981) наводи још интересантан пример придевске сложенице *сѣармали*.

²² Клајн (2002) сматра да је назив 'координативне' или 'напредне' сложенице бољи од термина 'копулативне' јер последњи термин као да наговештава присуство некакве копуле. Неке сложенице упућују, међутим, на јединствен објекат који има сједињена својства и једне и друге компоненте, тј. у њима се остварује јединствено значење које не мора бити означено копулом. За такве сложенице је погоднији назив копула-

Клајн (2002) и Вукићевић (1995) запажају да нема много сложенница са нултим везником.²³ Примери (7) показују да није велики број таквих сложенница, али то не значи да није потребно објаснити улогу нултог наставка/везника у тим примерима. Каква је његова улога у сложенницама (7)? Објашњење ових сложенница произилази, као и у ранијим примерима са вокалом *o*, из чињенице да је нулти наставак неутралан у односу на падешка значења. Овде је умесно уочити разлику између сложенница типа именица + именица и сложенница типа придев + именица. Како у синтакси фраза именица не може да следи именицу ако су обе у ном., нулти наставак има улогу везног морфема у сложенницама типа именица + именица. У сложенницама придев + именица ситуација је другачија јер се придев без наставка може слагати са именицом *m.* рода, па нулти наставак у том случају не разликује сложеннице од фразе. Наведимо одвојено примере у којима је глава сложеннице *ж.* или *ср.* рода од оних у којима је глава сложеннице *m.* рода.

(8а) црвенкапа, црвенкапица, воденбуха, воденперце, шаренлажа, црвенперка, црвенрепка, свиленгаћа, шаренгаћа, шаренперка, зеленгаћа, зеленгора, зеленкада;

(б) благодан, воденпаук, воденцвијет, воденкоњ, рођендан, руменцвијет, Видовдан, Даниловград, Ђурђевдан, Јовањдан, Никољдан, Петровдан, Шаренград.²⁴

У сложенницама (8а), у којима је друга компонента *ж.* или *ср.* рода, нулти везник је истовремено и везни морфем јер не постоји слагање карактеристично за фразе. У примерима (8а) прва компонента једноставно одређује другу без примесе неког рекцијског односа. У примерима (б), у којима је друга компонента *m.* рода, атрибутивни однос је исти као у одговарајућим фразама, па нулти везник нема улогу везног морфема. Да нулти наставак у примерима овога типа нема улогу везног морфема, потврђују и алтернације у косим падежима именица *Ђурђевдан*, *Петровдан* и *Даниловград*, где поред сложенничког ген.

тивне сложеннице (нпр. за сложеннице *лубендиња*, *йеленгаће*), јер боље одговара јединству значења, а за неке друге може бити бољи назив координативне сложеннице (нпр. *Вирџазар*, *Аусџиро-Угарска*). Исто разликовање предлаже и Plag (2003: 146) за енглеске именичке сложеннице уводећи термине 'апозитивне' и 'координативне' сложеннице. Стевановић (1981) је исте сложеннице класификовао као напоредне или копулативне, стављајући *или* уместо, чини се, правилнијег *и*.

²³ Вукићевић (1995) у сложенницима са нултим везником убраја и примере *бубама-ра* и *семевода*, којима се прве компоненте завршавају вокалом. У неким случајевима она у везни вокал убраја и флективни наставак (134), а у другим случајевима такав наставак искључује (132, 135, 162). Сличну недоследност запажамо и код Клајна (2002: 27), који закључује да улогу везног вокала може преузети и флексионни наставак или завршни вокал непроменљиве речи. У анализи различитих примера Клајн се не држи овог закључка, већ најчешће искључује флективне наставке и вокале основа као могуће везне вокале. Противуречност коју овде уочавамо је последица тога што Клајн не разликује везни вокал као јединицу која физички спаја компоненте сложеннице од везног морфема, који уноси разлику у односу на синтаксу фразе.

²⁴ Овде вероватно спада и пример *врајсјеме*, у којем је прва компонента скраћена.

једн. *Ђурђевдана, Пејировдана* и *Даниловграда* налазимо и фразне облике *Ђурђева дана, Пејирова дана* и *Данилова града*, а исто важи и за неке друге косе падеже (в. *Правопис* 1960). Оваква алтернација се у савременом језику ређе среће, али ипак треба истаћи да није искључена ако сложеница није обележена и различитим поретком елемената. Сложене речи типа (86) су сличне сраслицима јер је и редослед елемената исти као у одговарајућих фраза.

Клајн (2002) оправдано примећује да је нулти везник нашао већу примену у образовању полусложеница:

- (9) бисер-зуби, бисер-грана, бод-листа, гас-маска, гриз-кнедле, див-јунак, див-птица, жубор-вода, жубор-врело, извор-вода, кунус-салата, клин-чорба, кромпир-паприкаш, Кучај-планина, лептир-машина, налив-пиро, парадајз-салата, парадајз-сос, поклон-пакет, рак-рана, спомен-дар, спомен-плоча, узор-мајка, цвијет-дјевојче, чичак-трака, чувар-кула, шок-соба, итд.

Примери у (9) су полусложенице, сложене речи у којима компоненте задржавају своје акценте, а значењска веза компонената није тако блиска као у сложеница. Знатан број има предлошко значење (*бисер-грана, спомен-дар, спомен-плоча, поклон-пакет, клин-чорба, налив-пиро, гриз-кнедле, парадајз-сос, парадајз-салата, кунус-салата, чичак-трака*) или копулативно значење (*див-јунак, див-птица, жубор-вода, жубор-врело, чувар-кула, извор-вода, узор-мајка*), а неке се могу схватити и као поређења (*бисер-зуби, цвијет-дјевојче, рак-рана, лептир-машина*). Како се полусложенице исто тако разликују од фраза као и сложенице, нулти везник у њима игра исту разликовну функцију.

Поставља се питање зашто су примери у (9) полусложенице, а они у (7) сложенице. Поред спољашње формалне разлике у акценту, овде можемо да укажемо само на још један чинилац који томе доприноси. Већа семантичка удаљеност компонената полусложеница се огледа у томе што се у (9) јавља већи број полусложеница које имају предлошко и копулативно значење, а семантичка веза таквих примера може бити прилично произвољна. Тако нпр. *плоча* не мора служити само за *спомен*, а *див* не мора бити *јунак*, а још мање *птица*. Слична произвољност може обележити и поредбене сложенице. Тако полусложеницу *чичак-трака* није лако протумачити, а пример *клин-чорба* вероватно и не спада у синхрону граматику. Клајн оцењује да су полусложенице (9) добрим делом песничке и застареле речи. Приметимо да нема полусложеница типа придев + именица, јер се у атрибутивном односу нужно остварује ближа веза придева и именице.

Може ли нулти наставак, који по дефиницији није вокал, уопште да везује компоненте сложеница? Одговор на ово питање можемо дати ако пажљивије размотримо завршетке првих компоненти у (7). У (7) су све прве компоненте м. рода, изузев у сложеници *лубенића*, у којој је прва компонента скраћена, а завршеци крајњих слогова првих компоненти се састоје од једног консонанта, тако да не долази до нагомилавања консонаната на споју између компонената. Сем тога, завр-

шеци прве компоненте су махом гласници /j/, /н/, /л/, /љ/, /р/ и /в/, што онемогућава гласовну појаву обезвучавања, која би можда могла да угрози препознатљивост прве компоненте. Већи број примера полусложеница (9) показује да нулти везник слабије „везује“ него вокали, мада је та способност везивања условљена и дужином компонената и њиховим значењем. Могло би се рећи да нулти везник има ограничену способност везивања — зато се, уосталом, и мање користи од вокала о у истој функцији.

6. Остаје још да разјаснимо примере (полу)сложеница са везним вокалом а:

(10а) лутка-филм, нафта-пеп, Сава центар;

(б) госпа Живка, чика Пера, чича Илија, кума Милица, поп Лука;

(в) бабадјевџка, бабарога, бубамара, бубашваба, бубазлата, бубару-са;

(г) цицамаца.²⁵

Клајн (2002: 49) примере (10а) убраја у одредбене полусложенице, а примере *гаспа Живка, чика Пера, чича Илија, кума Милица, њој Лука* Клајн класификује као координативне полусложенице.²⁶ Клајн уочава да је у овим примерима други део битнији од првог, али сматра да „то још не значи да је први његова одредба, бар не у уобичајеном смислу уже категоризације“. Ова оцена је неодржива јер су прве компоненте управо класификације у односу на друштвени положај, године, професију или рођачки однос. По односу између компонената, ове комбинације су сличне одредбеним сложеницама. У одређеној друштвеној средини (породици, суседству, кругу пријатеља) овакви називи су врло стабилни јер одражавају генерацијске, хијерархијске или социјално-класне односе. Особе које дете упозна као чике или тетке остају то обично заувек јер се генерацијски однос не мења, а слично важи и за друге професионалне, рођачке и пријатељске односе за које постоје утврђени називи. Тако *кума Рада* може заувек да остане име једне особе у кругу породице која се налази у кумовском односу према датој особи. Сложенички статус примера (10б) зависи пак и од дужине компонената, тако да би нпр. у *кума Радослава* (ном. једн.) вероватно обе компоненте чувале свој акценат. Примере типа (10б) би можда најбоље било окарактерисати као апозитивне сложенице у којима једна именица ближе одређује другу (в. Bisetto & Scalise, у

²⁵ Вукићевић (1995) белжи и пример *гумаласџика*, али се та реч може елиминисати као застарела — наводе се потврде из 19. века, а у савременом језику се не употребљава.

²⁶ У *Правойису* (1960) се запажа да се „смањује смисаона и изговорна самосталност таквих именица [испред имена], акценат је ослабљен или потпуно изгубљен, дуги слогови се скраћују, а у неким случајевима долази и до обличког скраћивања“. Редукција акцената прве компоненте указује на тенденцију да се примери (10б) схватају као сложенице. Такво тумачење подржавају и примери изведеница типа *њој-Лукина, кнез-Михајлова* (улица), в. Николић М. (1995–966).

штампи). Пошто постоје паралелне синтаксичке структуре, примери (10б) се могу схватити и као посебна врста сраслица.

Стевановић (1981: 407) наводи сложенице *бабарога*, *бубамара* и *бубашваба* и налази у њима однос детерминације, као и у примерима *Вириазар*, *Иванград* и *Тийоград*, у којима властито име одређује заједничку именицу. Клајн такође уочава да у примерима (10в) други део одређује први, али да значења другог дела нису у неким случајевима јасна. Значења ових сложеница махом произилазе из метафоричког тумачења других компонената. У прилог схватању да *баба* у *бабадјевојка* није одредба, говори и чињеница да се називи особа као прве компоненте готово никако не употребљавају као одредбе у српском језику. У списку именичких сложеница који је Вукићевић (1995) ексцерпирала из РМС видимо да се називи особа употребљавају као прве компоненте само у неком рекцијском односу (нпр. *брајтоубица*, *оцеубица*, *богослужење*) или предлошком односу (нпр. *богоошћадник*).²⁷ Можемо закључити да *баба* у *бабадјевојка* није одредба, јер уз именице ж. рода тада обично долази *о* (нпр. *брзиномејар*, *водовод*, *војсковођа*, *главосеча*, *жженоубица*, итд.). Како у *бабадјевојка* друга компонента значи 'још неудата жена', цела сложеница значи 'баба која се никако није удавала'. Сложенице *бабарога* и *бубамара* су називи које претежно схватамо као део дечијег говора. *Бабарога* метафорички означава ружну стару жену,²⁸ а у сложеници *бубамара* присан, пријатељски однос говорника је исказан употребом хипокористика „Мара“.²⁹ У *бубашваба* друга компонента такође може имати преносно значење, док је у сложеницама *бубазлајта* и *бубаруса* атрибутивни однос друге компоненте експлицитно изражен. Примери (10в) јасно илуструју тезу да у одредбеном типу сложеница глава сложенице бира својство друге компоненте које је ближе одређује.³⁰ Тако у сложеници *бабадјевојка* само једно својство друге компоненте — 'још неудата жена' улази у значење сложенице.

У синтакси фраза не могу једна до друге стајати две именице у ном. једн., али је могуће да прва буде у ном. једн., а друга, нпр. у дат. или ген. Тако је могућа реченица (11):

(11) Она је баба дјевојке/дјевојци.

Фразе *баба дјевојке* и *баба дјевојци* су обе могуће ако именица *баба* означава особу која стоји у одређеној релацији са објектом који означава друга именица. У случају када су испуњени ти услови вокал

²⁷ Насупрот томе називи животиња се могу употребити као одредбе (нпр. *жабкречина*, *коњозобица*, *мравозуб*), мада ни за такву употребу нема много примера.

²⁸ Друга компонента сложенице *бабарога* није забележена у речницима, а може се претпоставити да метафорички означава неко страшно, рогато биће, а да цела сложеница композиционо значи 'страшна стара жена'. У РМС се додаје 'која плаши децу' вероватно ради указивања на контекст у којем се та реч најчешће користи.

²⁹ „Лет, лет бубамаро, донеси ми писмо“ позната је дечија игра, у којој се они обраћају бубамари као своме другару.

³⁰ Познати пример из енглеског језика је *snail mail* — за значење сложенице релевантно је само једно значење прве компоненте: спорост (в. Scalise et al. 2005).

a није везни морфем. У примерима *бубамара*, *бубашваба*, *бубазлаша* таква релација не постоји јер именица *буба* нема релационо значење. Стога фразе типа **буба Мари* нису могуће, па вокал *a* у наведеним сложеницама игра улогу везног морфема. Видимо да статус везног вокала зависи и од значења компоненти. Приметимо уједно да се глава сложеница (10в) налази на левој страни, а то је структура необична за српски језик. Зато није изненађење да сложенице (10в) не представљају продуктиван образац творбе јер у српском језику, у именичким сложеницама глава обично заузима десну позицију.³¹ Обрнути распоред компоненти у сложеницама (10в) је вероватно последица тежње да се избегне распоред 'одредба + глава', који је карактеристичан за фразе, а као везни вокал се не користи *o* због незгодне асоцијације на вок. једн. у именица ж. рода.³²

Вратимо се на сложенице (10а). Сложенице *лушка-филм* и *нафта-пећ* су одредбене сложенице предлошког типа јер значе 'филм са луткама' и 'пећ на нафту'. Везни вокал *a* у овим сложеницама се може схватити као везни морфем јер не постоје конкурентне фразе **лушка филму* и **нафта пећи* — такви рекцијски односи не постоје за именице *лушка* и *нафта*, које не означавају особе. Сложеница *Сава центар* је такође одредбена сложеница предлошког типа јер значи 'центар на Сави' (в. Ракић 1997), а *a* се задржава због лакшег препознавања назива „Сава“. Критичари који одбацују назив *Сава центар* не уочавају да *Сава* у том називу означава реку Саву, а не назив самога центра (в. Клајн 2002: 50). Тако се избегава плеоназам назива *центар Сава*, који једном објекту на реци Сави даје назив „Сава“. Исти модел творбе је примењен у називу *Дунав сјаница*, који је одавно укореењен и који нико не покушава да оспори или промени.

У примеру *цицамаца* на делу је координација два хипокористичка назива за мачке. Ова сложеница има две главе јер се једнако може тврдити *цицамаца је цица* и *цицамаца је маца*. У сложеници *цицамаца* вокал *a* је везни вокал јер не постоји фраза истога облика — облици *цицамаце*, *цицамаци*, *цицамацу*, *цицамацо*, итд. јесу сви облици једне исте речи — *цицамаца*. У синтакси фразе апозиција је у говору обележена посебном интонацијом, а у писму зарезом; она се не може изједначити са сложеницом, која се изговара без паузе (в. Стевановић 1979: 54). Сложенице (10) се, дакле, могу схватити као одредбене или координативне сложенице. Изгледа да је везни вокал *a* посебно погодан за изражавање координативних сложеница у којима су обе имени-

³¹ Примери (10в) наводе на закључак да за именичке сложенице важи следеће правило: уколико је прва компонента — глава именица ж. рода, и друга мора бити ж. рода. Да аналогно правило важи и за именице м. рода, показују примери *генерал-мајор*, *генерал-јуковник*, итд. (в. Клајн 2002: 49).

³² У сложеници *Шар-иланина* редослед компоненти је атрибут + именица, али је прва компонента скраћена — тако се избегава незгодна асоцијација на облик вок. једн. *Шаро*. Именица *шара* је превасходно заједничка именица, а то олакшава њено препознавање, упркос скраћивању. У примера *Сава центар* прва компонента је властита именица па нужно задржава *-a*, јер је то *a* важно за идентификацију назива.

це ж. рода или одредбених сложеница у којима је прва компонента именица ж. рода.³³ Таквих примера нема много, али су они ипак могући. Неке од ових сложеница се могу схватити и као сраслице, али то не изгледа вероватно за примере *бабарога*, *бубамара*, *бубашваба*, *бубазлаша*, *бубаруса*, у којима се глава налази на левој позицији. Управо због леве позиције главе, ове сложенице се не могу схватити као фразе, а то значи да нема разлога да се вокал *a* схвати као везни морфем. Вокал *a* је, дакле, везни морфем само у (10a) и (г).

У тзв. императивним сложеницама типа *сјеџикеса*, везни вокал је *и*, који је у највећем броју случајева и наставак императива. Питање да ли је тај вокал везни морфем нема у овом случају исти смисао јер се због измене парадигме императивне сложенице не могу поклапати са одговарајућим фразама (в. Ракић 2001). Тако нпр. глаголска фраза *сјеџи кесу* може имати само један облик, док се именица *сјеџикеса* регуларно мења по падежима. Изједначење је могуће само у акуз. једн., па се за тај облик може рећи да вокал *и* није и везни морфем. Остали облици су сви различити, али не због везног вокала, него због различитости именичких наставака. Вокал *и*, у тзв. императивним сложеницама не може, дакле, у општем случају бити везни морфем. Као везни вокал се ипак највише користи вокал *и* јер он најбоље осигурава глаголску интерпретацију прве компоненте.³⁴ У примерима *џјјидлака* и *јјевидрџ*, а и у називу *Џариград*, тај вокал је везни морфем јер не постоје речи **џјји*, **јјјеви* и **џари*, а то значи ни конкурентне фразе.

7. Потребно је најзад јасно установити шта заправо значи термин 'везни вокал', а шта термин 'везни морфем'. Везни вокал у чисто фонетском смислу повезује две лексичке јединице спречавајући могуће груписање консонаната који се теже изговарају, а у појединим случајевима и њихову редукцију. У том смислу, сваки вокал је везни вокал било да је део прве компоненте или не. Према томе, и *e* у *кућевласник* и *свезналица*, и *a* у *домазет*, и *у* у *брајшучед* су везни вокали (в. белешку 15).

Везни вокал преузима у одређеним случајевима и посебну улогу спајања компонената у једну реч — сложеницу, и то на начин који је јасно разликује од фразних комбинација и сраслица. У случају када се остварује ова граматичка функција, може се рећи да је везни вокал уједно и везни морфем. Ова граматичка функција везног вокала се сигурно остварује уколико се он разликује од флективних наставака прве

³³ Сви примери које наводе Клајн (2002) и Babić (1986) за координативне и копулативне сложенице са везним вокалом *o* имају прву именичку компоненту м. рода (нпр. *Богочовјек*, *сѣрахойошшовање*, *југоисток*), изузимајући оне у којима је прва компонента скраћена (нпр. *јримойредаја*, *кујойродаја*). Примери (6a) и (8) показују да се копулативне и координативне (полу)сложенице са првом компонентом м. рода могу изразити и помоћу нултог везника.

³⁴ Редукција гаса *j* у примерима *џсџичушџура*, *јрдбисвијеш*, *разбибрига*, на које указује Клајн (2002: 84), изгледа није случајна. На исту тенденцију указује и пример *јјевидрџ*, који се не мора једнострано протумачити као аналогија у односу на *јлџичдрџ* (в. Вукићевић 1995).

компоненте, али се услед семантичких разлога може остваривати и у неким другим случајевима. Тако у *нафтагас* и *Сава ценџар* вокал *а* може да буде везни морфем, али не и у *бабађевојка*, како показује пример (11). Оваква функција везног морфема је у складу са чињеницом да у флективним језицима морфеме могу преузети више функција. У српском језику најчешћи везни морфем је вокал *о* управо стога што је најмање заступљен у именичким, придевским и глаголским парадигмама, али ни тај вокал није везни морфем у свим случајевима. Нпр. у придевској сложеници *бјелогрло (ијиче)* неутрализује се сегментна разлика у односу на придевску фразу *бијело грло* (в. примере 1).³⁵ Наш закључак је, дакле, да не постоје сегменти, консонанти или вокали, који увек, у свим околностима врше функцију везника у сложеницама.

Показали смо да у одређеним условима и нулти сегмент/везник може повезивати две основе као везни морфем јер се јавља само у ном. именица м. рода, а то је падеж који ређе учествује у фразним конструкцијама. Уочљива је сем тога тенденција да се *ø* користи у атрибутивним и предлошким именичким сложеницама (примери 7, 8, 9), па се може претпоставити да употреба нултог везника није потпуно лишена семантичке мотивације. Вокал *и* је у само неколико лексички одређених случајева везни морфем јер се не јавља као наставак прве компоненте (примери *цјейидлака*, *Цариград*). Вокал *и* ретко врши функцију везног морфема јер у великом броју случајева повлачи глаголску интерпретацију прве компоненте. У тзв. императивним сложеницама везивна функција тога вокала није битна за дефиницију сложеничког статуса због конверзије глаголске фразе у именичку сложеницу. Зато се у неким случајевима као везни елементи могу јавити и вокали *о*, *е* и *а* (*везоглава*, *вијоглава*, *грѣбедјед*, *незнабог*) или чак нулти везник (*кљџдрво*, *разврзигра*, *шоркаја*, в. Вукићевић 1995: 161, Клајн 2002: 84). Улога везног морфема је да разликује сложенице од фразе, а други чиниоци, који томе могу допринети, јесу јединствен акценат, непроменљивост прве компоненте, измењено значење компоненти, промена реда речи у односу на фразе, а у знатном броју случајева и измена парадигме. У различитим типовима сложеница могућа је различита комбинација ових услова који омогућавају разликовање сложеница од конкурентних фразе. У случају када везни вокал не доприноси разликовању сложеница и фразе, други чиниоци могу преузети ту функцију. Тако у сложеници *кућевласник* разликовање од одговарајуће фразе *власник куће* није последица везивне функције вокала *е*, већ јединственог акцента и промене реда речи. У сложеници *благосићање* разликовање је последица јединственог акцента и посебног значења сложенице. Везни морфем није, дакле, једини чинилац који сједињује компоненте сложенице, али је важно да је, поред непроменљивости прве компоненте, то један специфичан морфолошки чинилац. Присуство везног морфема јасно указује на чињеницу да сложена реч није сраслица већ сложеница. Расподела везних елемената у сложеницама је одређена расподелом

³⁵ Наравно остаје разлика у акценту, али то је већ друга, прозодијска компонента.

наставака у парадигмама именица, придева и глагола, а такође и посебностима у облику и значењу компонената.³⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Aronoff, M. & N. Fuhrhop 2002. Restricting suffix combination in German and English: Closing suffixes and the monosuffix constraint, *Natural Language and Linguistic Theory* 20, 451–490.
- Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb.
- Barić, E. et al. 1997. *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Bisetto, A. & S. Scalise 2005. *The classification of compounds* (у штампани).
- Booij, G. et al. 2000. *Morphologie. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung*, Walter de Gruyter, Berlin, New York.
- Booij, G. 2002. *The Morphology of Dutch*, Oxford University Press, Oxford.
- Вукићевић, Д. 1995. Именичке сложенице у савременом српском језику, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 38/1, 127–154.
- Grzegorzczkova, R., Laskowski R. i H. Wróbel 1984. *Morfologia*, Warszawa.
- Dukat, Z. 1983. *Gramatika grčkoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Hayes, J. A., Murphy, V. A., Davey, N., Smith, P. M. & L. Peters (2002). The /s/ morpheme and the compounding phenomenon in English, у: W. D. Gray & C. D. Schunn (Eds.), *Proceedings of the Twenty-Fourth Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NY.
- Земская, Е. А. 1973. *Современный русский язык. Словообразование*, Просвещение, Москва.
- Ивић, М. 1960. Обележавање именичког рода у српскохрватском књижевном језику, *Наш језик* X, н. с., 7–10, 192–211.
- Киршова, М. 1993. О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (у књижевним текстовима и у речницима), *Наш језик* XXIX, н. с., 3–4, 182–196.
- Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику. Први део: Слагање и префиксација*, Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Београд, Матица српска, Нови Сад.
- Krott, A., Schreuder, R. & R. H. Baayen 2002. A note on the function of Dutch linking elements, у: G. Booij & J. van Marle (Eds.), *Yearbook of Morphology* 2001, 237–252.
- Maretić, T. 1963. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Николић, Б. 1973. Основни принципи творбе речи у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XIX, н. с., 4–5, 273–268.
- Николић, М. 1995–96а. Један експанзивни тип нових именичких сложеница (Беобанка и сл.), *Наш језик* XXX, н. с., 1–5, 82–87.
- Николић, М. 1995–96б. Недеклинабилне именице у српском језику, *Наш језик* XXX, н. с., 1–5, 15–43.
- Правоиис српскохрватскога књижевног језика* 1960, Матица српска и Матица хрватска, Нови Сад, Загреб.
- Ракић, С. 1997. Да ли је „китоловац“ ловац на китове, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 40/2, 253–259.
- Ракић, С. 2001. О морфолошком појму главе, конверзији и структури сложеница, *Јужнословенски филолог* LVII, 7–31.

³⁶ Wegener (2003) показује да везни елементи у немачком језику имају често прозодијску и артикулациону функцију. У немачком, *s* је идеално за функцију раздвајања јер не може стајати на почетку речи. Тако *Heiratsantrag* 'брачни уговор' може дати само слоговну поделу по морфемској граници *Heirats.antrag*, а никако *Heira.lsantrag*. Ова функција раздвајања објашњава зашто се *s* често јавља иза крајњих консонаната ниске сонорности, као што је, нпр. *t* у овом случају.

- Речник српскохрватскога књижевног језика 1967–75*, Матица српска, Нови Сад, томови I, II и III заједно са Матицом хрватском, Загреб.
- Scalise, S., Bisetto A. & E. Guevara 2005. Selection in compounding and derivation, у: *Proceedings of the XI International Congress of Morphology – Vienna 2004*, Benjamins, Amsterdam.
- Spencer, A. 2003. Does English have productive compounding, у: G. Booij, J. DeCesaris, A. Ralli and S. Scalise (Eds.), *Topics in Morphology. Selected papers from the Third Mediterranean Morphology Meeting (Barcelona, September 20–22, 2001)*, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona, 329–341.
- Станојчић, Ж. и Љ. Поповић 2000. *Грамађика српскога језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Стевановић, М. 1981. *Савремени српскохрватски језик*, књига I, Научна књига, Београд.
- Стевановић, М. 1979. *Савремени српскохрватски језик*, књига II, Научна књига, Београд.
- Szymanek, B. 1998. *Introduction to Morphological Analysis*, Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Wegener, H. 2003. Entdtehung und Funktion der Fugenelemente im Deutschen, oder: warum wir keine *Autosbahn haben, *Linguistische Berichte 196*, 425–457.
- Шанский, Н. М. и А. Н. Тихонов 1987. *Современный русский язык, част 2, Словообразование*, Просвещение, Москва.

S u m m a r y

Stanimir Rakić

ON THE LINKING VOWEL AND LINKING MORPHEME IN SOME BASIC TYPES OF COMPOUNDS IN SERBIAN

In this paper the author argues that linking elements *o* and *ø* which appear in nominal and adjectival compounds in Serbian are in fact grammatical morphemes because their appearance in these compounds make them different from phrases. The segment *o* and *ø* can take this function because they have very limited role as case endings in inflectional morphology of Serbian. The vowel *i*, *e* and *u* occur much oftener as endings not only in noun and adjective declension, but also in verb conjugation, and, therefore, rarely can fulfill linking function in compounds. The vowel *a*, which could in some cases be understood as taking the same function, occurs only in some half-compounds in which the first component is a feminine noun. It is, however, important that none of these segments can fulfill linking function if some required structural and semantic conditions are not fulfilled. The linking morpheme as a specific morphological notion makes possible the distinction of compounds from reduced phrases in Serbian. Using this notion we can also give a much clearer account of the distribution of linking segments in Serbian.